

Бранка Рашић
Народна библиотека „Илија М. Петровић“, Пожаревац
branka058@yahoo.com

УДК 02:347.78
004.6/7:02

Електронски облици информација у библиотекама: услуге, ауторска права и релевантност

Сажетак

Динамичан развој информационе и комуникационе технологије отвара могућности за развијање нових видова библиотечких услуга, али и отвара дилеме које се јављају том приликом: питање заштите ауторских права, као и евалуације и процене релевантности информација из глобалних електронских извора. У мањим јавним библиотекама, сиромашнијих фондова и слабије технолошки опремљених, без рачунара за кориснике, пружање информационих услуга добија нову димензију.

Кључне речи:

ауторска права, библиотечке услуге, информационе технологије, Интернет, електронски медији, базе података, евалуација информација

IFLA, EBLIDA, Пројекат PULMAN XT и друге међународне асоцијације у својим манифестима, смерницама и закључцима, озбиљно се баве питањима коришћења нових информатичких ресурса, што обухвата и питање заштите ауторских права. Једна од препорука је да би свака земља чланица тих асоцијација требало у свој национални закон о ауторским правима да унесе одредбе које су у складу са европским стандардима.

Огроман број информација које се сливају на Интернет и неограничена слобода постављања разних садржаја намећу потребу за евалуацијом информација и пажљивом проценом њихове релевантности. Утолико је значајнија улога библиотекара у вредновању и одабиру информација које ће препоручити корисницима.

Питање које се поставља су конкретне последице и примена нових технолошких ресурса у циљу подизања нивоа библиотечких услуга, са аспекта потпунијег задовољавања потреба корисника. Релативна спорост у пласирању информација у штампаној форми може се компензовати преузимањем обиља информација које пристижу са светских електронских медија, што доводи до питања заштите ауторских права, евалуације и релевантности ових информација.

У првом поглављу у *IFLA/UNESCO Смерницама за развој јавних библиотека* – „Улога и сврха јавне библиотеке“ наведено је:

„Изузетно важан задатак јавних библиотека јесте да уче и искористе могућности које отвара динамичан развој информационе и комуникационе технологије. Оне имају прилику да постану електронска капија у свету информација.“¹

Експанзија издавачке делатности, напредак у свим научним дисциплинама и креирање нових планова и програма у образовању, стављају библиотеке у позицију да, уз ограничене финансијске ресурсе, са великим тешкоћама попуњавају фондове актуелним насловима и формирају адекватан избор литературе. У недостатку довољног броја наслова из одређених области, велики значај имају електронски медији који пружају огроман број информација из свих области.

Са технолошким напретком, давање информација као врста библиотечке услуге је добило много већи обим и може да обухвата проналажење референсних информација, развој база података, израду апстрака-

¹ IFLA/UNESCO *Смернице за развој јавних библиотека* (Београд: Народна библиотека Србије, Библиотека града Београда, 2005), 11.

та и индекса, претраживање Интернета и комерцијалних база података. У *IFLA/UNESCO Манифесту за јавне библиотеке* наводи се: „Колекције и услуге обавезно треба да обухвате све врсте одговарајућих медија и модерних технологија, као и традиционалну грађу.“² На скупу у Александрији, у библиотеци Александрина, 11. новембра 2005. године, усвојен је *Александријски манифест: Библиотеке – информационо друштво на делу* у којем се наглашава: „Библиотеке и информациони сервиси доприносе квалитетном деловању укључујућег информационог друштва. Они омогућавају интелектуалну слободу, пружајући приступ информацијама, идејама и производима на свим медијима, без обзира на границе.“³

Интернет као глобална појава, „мрежа свих мрежа“ или „информацијски аутопут“, постао је равноправан, ако не и доминантан извор информација у поређењу са традиционалним облицима презентације људског знања.

Какве конкретне предности пружа коришћење Интернета у јавним библиотекама? Са каквим дилемама се сусрећу библиотекари приликом коришћења Интернета као извора информација?

Најједноставнији облик коришћења Интернета у јавној библиотеци је постављање рачунара за кориснике на којем они самостално приступају Интернету. Претраживање које има за циљ само тренутно задовољавање потребе за одређеним информацијама, без потребе „депоновања“ или „изношења“ тих информација, не захтева стручну помоћ библиотечног особља. У јавним библиотекама мањег обима, сиромашнијих фондова и слабије технолошки опремљених, без рачунара за кориснике, пружање информационих услуга добија сасвим нову димензију.

Како се може коришћењем Интернета постићи двоструки ефекат – надоместити недостатак валидних, актуелних информација у књижном фонду и уштедети време библиотекара и корисника? Како економично користити Интернет, не губећи време на претраживање често понављаних захтева? И коначно, како „материјализовати“ резултате претраживања?

Меморисањем претраживања, односно смештањем релевантних Web страница у тзв. „омиљене локације“, не стиче се прегледност, а временом долази до гомилања сајтова по којима треба изнова тражити конкретан податак. Економичнији начин је формирање фолдера у Windows окружењу, за документе који тематски одговарају одређеним УДК групама. Документи се могу преузимати са Интернета, пребацивати у MS Word методом select/copy/paste и депоновати у одговарајући фолдер. Приликом преузимања текста обавезно се

наведе извор – сајт са којег је текст преузет и подаци о аутору текста, ако су наведени. На тај начин се ствара интерна база података која се стално допуњује новим документима. То практично значи смањење потребе да се понављају претраживања на Интернету и поседовање докумената који се могу одштампати и ставити на увид кориснику. Штампане текстуалног документа знатно је економичније од штампања директно са Интернета, јер су Web странице претрпане додатним садржајима, попут реклама, линкова, хедера, футера, банера и сл.

Наведени начин пружања услуга корисницима отвара низ питања и дилема, међу којима су најважнија питања заштите ауторских права и евалуације информација. Заштитом ауторских права баве се национална законодавства, али питање заштите ауторских права у области дигиталних технологија није прецизно дефинисано. У међународним оквирима, посебно у документима које су донеле међународне библиотекарске асоцијације, постоје смернице, директиве и препоруке и тамо најпре треба тражити одговоре на постављена питања.

Дилеме: заштита ауторских права

Развој Интернета и његова експанзија, колико год да доприноси ширењу знања и информација, намеће питање заштите ауторских права над садржајима који се на њему пласирају. Чине се покушаји да се проблем реши на глобалном нивоу, али и ангажовањем невладиних организација и удружења за борбу против нарушавања заштите ауторских права.

Уједињене нације су 2001. године усвојиле глобални споразум о заштити ауторских права на Интернету, који је скупштина ове организације званично почела да примењује од 2002. године. Тим законом се по први пут штите права аутора, али и издавача, на међународном нивоу, а у односу на Интернет. Споразум се састоји из два дела: први штити композиторе, писце, ликовне уметнике и друге ствараоце, обезбеђујући заштиту за књиге, музику, ликовна дела, компјутерске програме и филмове. Споразум није први који штити права на светском нивоу, али је први који се специјално односи на заштиту у cyberspace-у. Реч је о унапређеном и осавременењем споразуму под називом *Bern Convention for the Protection of Literary and Artistic Works* (*Берншка конвенција*), првом глобалном споразуму који се односио на ауторска права, а који је потписан још далеке 1886. године, да би последњу ревизију доживео 1971. године.

За разлику од света штампаних медија (књига, плоча, итд), креирање, умножавање и дистрибуција различитих ауторских садржаја постали су приступачни захваљујући природи савремених технологија.

Две организације у Србији улажу велике напоре да се дефинишу проблеми и усвоје законски прописи

² IFLA/UNESCO Манифест за јавне библиотеке, IFLA, <http://www.ifla.org> (преузето 24. 2. 2009).

³ Александријски манифест: Библиотеке – информационо друштво на делу, Народна библиотека Србије, <http://www.nbs.bg.yu> (преузето 24. 2. 2009).

у области (зло)употребе Интернета, пре свега на пољу ауторских права. То су Центар за развој Интернета, невладина организација основана 2001. године и *Ars et Norma*, невладина организација чији су пројекти „усмерени ка промоцији људских права, са акцентом на интелектуалну својину, ауторско право и развој савременог уметничког израза“⁴.

Где су у свему томе библиотеке и њима наметнута потреба да посежу за свим доступним изворима информација, не би ли одговориле на захтеве корисника? Поставља се питање да ли преузимање текстуалних садржаја са Web-а и њихово уступање корисницима представља кршење ауторских права.

У *Смерницама за библиотеке Већа Европе/Eblida-e* се наводи:

„Библиотеке морају допустити копирање и умножавање у библиотеци у складу с националним прописима о ауторском праву.“⁵

У *Европској платформи за кориснике ауторских права (European Copyright User Platform)* такође се разматра улога библиотека у области заштите ауторских права и наводи се темељно начело: „Корисник има право приступа грађи и право умножавања за личне потребе, научни рад и наставу. Дужност је библиотеке да осигура приступ грађи заштићеној ауторским правима.“ Потом се наводи да „корисници имају право: читати или прегледати електронску грађу у библиотеци или ван ње; умножити ограничен број страница електронски или на папиру за личну употребу, научну или наставну сврху.“⁶

У *Пулман смерницама* из 2002. године, у одељку „Ауторско право и његов утицај на приступ/изузеци и ограничења“ наводи се следеће: „Само ће избалансирани закони о ауторским правима подстакнути напредак друштва као целине, тако што ће ауторима и власницима ауторских права обезбедити јаку и ефикасну заштиту, а корисницима омогућити разуман приступ како би се охрабрили креативност, иновативност, истраживање, образовање и учење.“⁷

Нашим Законом о ауторским и сродним правима (Сл. лист СЦГ, бр. 61/2004) регулисана су питања која се тичу ауторских права и интелектуалне својине. Прошле године је израђен Предлог нацрта Закона о изменама и допунама Закона о ауторском и сродним правима, које се већим делом односе само на територијално разграничавање законских компетенција (Закон се примењивао на територији бивше савезне државе) и на ауторска права у области сателитских телекомуникација.

Које одредбе Закона о ауторским и сродним правима су значајне за делатност библиотека? Да ли уопште постоји разлика између услуга копирања и штампања, у контексту заштите ауторских права? Пођимо од претпоставке да је кориснику потребан текст – књижевна критика, из часописа, рецимо *Летопис Матице српске*. Часописи спадају у део библиотечног фонда који се може користити само у библиотеци, тако да читаоци често траже да се одређени текст фотокопира. Истовремено, на сајту Матице српске постоји дигитализовани облик одређеног броја примерака *Летописа*, међу којима може бити управо онај који је кориснику потребан. Каква је разлика између два поступка – фотокопирања наведеног чланка и његовог преузимања са Интернета и штампања, у контексту заштите ауторских права?

У трећем поглављу у *IFLA/UNESCO Смерницама* – „Задовољавање потреба корисника“ наводи се: „Библиотека треба да омогући слободан јавни приступ Интернету/Глобалној мрежи (WWW) да би сви грађани, без обзира на имовно стање, имали приступ информацијама у електронском облику. Она треба да има макар једну јавно доступну радну станицу са приступом Интернету, и штампач који је намењен само корисницима.“⁸ Такође, IFLA у свом *Интернет манифесту* изјављује да: „Обезбеђење слободног приступа Интернету у библиотекама и информационим сервисима подржава друштвене заједнице и појединце у њиховим настојањима да остваре слободу, просперитет и развој.“⁹

Закон о ауторским и сродним правима у члану 45. прописује: „Дозвољено је физичком лицу да без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножава примерке објављеног дела за личне некомерцијалне потребе“, али се у другом ставу тог члана наглашава да се „умножени примерци дела из ст. 1 овог члана не смеју стављати у промет нити користити за било који други облик јавног саопштавања дела.“¹⁰

Већ следећи члан, који је такође од интереса за јавне библиотеке прописује: „Без дозволе аутора, а уз обавезу плаћања ауторске накнаде, дозвољено је у државним органима, образовним институцијама и јавним библиотекама умножавање, за потребе наставе или научног истраживања, на папиру, или сличном носачу, одломака из публикације путем фотокопирања или било којег облика фотографске или сличне технике која даје сличне резултате.“¹¹

Како разграничити сопствене и некомерцијалне сврхе, у ком случају се аутору плаћа, а у ком не плаћа надокнада од научног истраживања?

⁴ *Ars et Norma*, <http://www.arsetnorma.com> (преузето 24. 2. 2009).

⁵ Веће Европе, *Eblida*, *Смернице за библиотеке*, <http://www.ufc.so.ac.yu> (преузето 24. 2. 2009).

⁶ Исто.

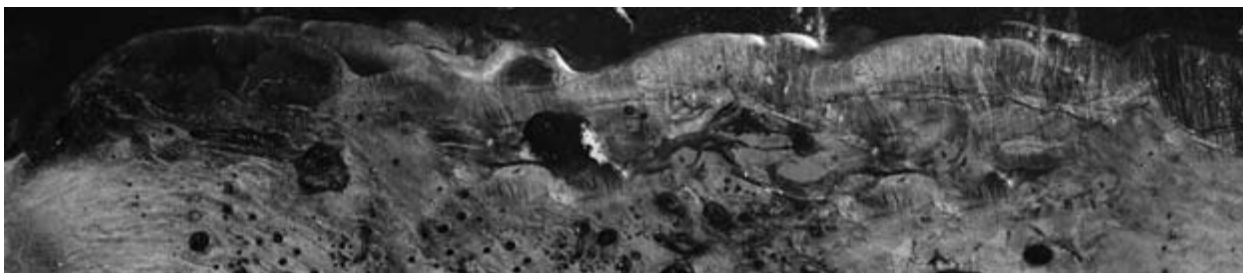
⁷ *Пулманов дигитални водич - Пулман смернице*, <http://www.pulmanweb.org/dgms/DGM-Serbia> (преузето 24. 2. 2009).

⁸ *IFLA/UNESCO Смернице за развој јавних библиотека* (Београд: Народна библиотека Србије, Библиотека града Београда, 2005), 35.

⁹ Заједница библиотека универзитета у Србији, *Инфотека: часопис за информатику и библиотекарство*, (јули 2003): 189.

¹⁰ „Закон о ауторским и сродним правима“, Сл. лист СЦГ бр. 61 (2004).

¹¹ Исто.

Бранислав С. Марковић

Суштина проблема је у следећем: библиотекар може кориснику пружити информацију коју преузме са Интернета, без комерцијалног интереса за библиотеку. Да ли ће корисник касније тај текст, односно ту информацију, користити на Законом прописан начин (уз навођење извора информација, односно аутора цитираног текста), није под његовом контролом. Као што корисник може преписати штампану публикацију приликом израде научног рада, не наводећи изворе.

Индикативно је да Закон о ауторским и сродним правима не прописује одредбе које би се могле применити у области нових електронских технологија. Намеће се закључак да је неопходно што пре усвојити препоруке европских влада и међународних струковних асоцијација и имплементирати их у виду законских прописа у домаће законодавство, не би ли се јасно и прецизно решавала сва спорна питања у библиотечкој пракси која је донело информатичко доба.

Евалуација релевантности информација са Интернета

Огроман број информација које се сливају на Интернет, неограничена слобода постављања разних садржаја и могућност сваког појединца да постави свој текст, сајт, блог, намећу потребу за евалуацијом информација.

Поредећи штампане и електронске библиотечке ресурсе, може се закључити да су библиотекари и корисници са већим поверењем прихватили традиционалне штампане садржаје. Издавање публикација је захтевало висок ниво компетенције, било базирано на процени квалитета написаног дела и као такво пласирало на тржиште, у већој или мањој мери, публикације које су нудиле озбиљан стручни садржај. Последњих година, са огромним порастом броја издавачких кућа, и са повећаном потражњом за комерцијалним садржајима, појављује се велики број публикација које не задовољавају озбиљне научне и стручне критеријуме. Предност електронских садржаја над штампаним медијима је у томе што на неупоредиво бржи и јефтинији начин стижу до корисника, при томе нудећи немерљиви број најновијих информација из свих области. Пред библиотекарима који желе да

пруже корисницима квалитетну услугу налази се тежак задатак да процене шта је од свега што се на Интернету може наћи релевантно, компетентно и научно утемељено.

„Сурфујући“ по Интернету, врло брзо се може направити прва процена према којој су официјелни сајтови државних органа, институција, јавних установа, стручних удружења, електронске форме стручних часописа поуздан и релевантан извор информација. Блогови, форуми и слични облици комуникације у којима доминира лично и приватно, никако се не могу сматрати валидним за било какву научну или истраживачку делатност. Занимљиво је направити поређење између популарне Интернет енциклопедије – *Википедије* и класичних штампаних енциклопедија, попут *Мале Просветине енциклопедије* или *Енциклопедије Лексикографског завода*. Због огромног труда који је потребно да читав редакторски тим уложи да би се објавила једна енциклопедија, објављивање нових издања енциклопедија је огроман и редак издавачки подухват. Насупрот томе, *Википедија* се једноставно допуњава новим, актуелним текстовима, а већ постојећи чланци се могу ажурирати. На сајту *Википедије* у заглављу се наводи: „Добро дошли на Википедију, слободну енциклопедију коју и Ви можете да уређујете“. У тексту о особинама *Википедије* даље се наводи: „Википедијине чланке заједнички пишу добровољци широм света (...) Статус Википедије као референце за рад је упитан јер њена отворена природа омогућава вандализме, нетачности, неконзистентности и лош квалитет (...) Такође, критикују је због систематских грешака, давању предности концензусу уместо научног ауторитета, као и недостатку ауторитета у поређењу са традиционалним енциклопедијама. Али, разноврсност и детаљност њених чланака, као и свакодневно обнављање, чине је корисним референтним извором за милионе људи.“¹²

Википедија је парадигма за брзину и обим пласирања информација, често на штету квалитета и озбиљног приступа и као таква, представља профил Интернета у неким његовим сегментима.

¹² Wikipedia, Free Encyclopedia, <http://www.wikipedia.org> (преузето 24. 2. 2009).

Закључак

Упркос наведеним недостацима, на Интернету је могуће наћи садржаје који су значајни, ауторитативни у својим областима и апсолутно компетентни. Дobar пример за то су сајтови министарстава, Народне библиотеке Србије, Пројекат Растко, сајтови професионалних позоришта, Матице српске, сајтови стручних удружења, попут Друштва психолога Србије...

Немогуће је набројати све сајтове који пружају квалитетну и стручну информацију и то већ довољно говори о сврсисходности употребе Интернета у домаћу претраживања, преузимања, депоновања и пружања информација. При томе, наравно, водећи рачуна о ауторским правима и правилима коректног понашања при коришћењу информација. Библиотекари се свакодневно суочавају са дилемама и трагају за најбољим решењима, а све у циљу вршења културне мисије библиотеке у новом информатичком добу.

Abstract

Dynamical information and communicational technology development give opportunities for promotion of new aspects of library services, but also certain dilemmas having appeared on that occasion, such as: copyright protection, evaluation and estimation of relevance coming out of global net sources information. Within smaller public libraries of rather poor book funds and on insufficient equipment technological level, without computers to be available to customers, offering information services gets provided with a new plane.

Key words:

Copyright, librarian services, information technologies, Internet, electronic media, data bases, evaluation of informations

ЛИТЕРАТУРА

1. *Александријски манифест: Библиотеке – информационо друштво на делу*. Народна библиотека Србије. <http://www.nbs.bg.ac.yu> (преузето 24. 2. 2009).
2. *Ars et Norma*. <http://www.arsetnorma.com> (преузето 24. 2. 2009).
3. Веће Европе, Eblida. *Смернице за библиотеке*. <http://www.ufsc.so.ac.yu> (преузето 24. 2. 2009).
4. „Закон о ауторским и сродним правима“. *Сл. лист СЦГ*, бр. 61 (2004).
5. Заједница библиотека универзитета у Србији. *Инфотека: часопис за информатику и библиотекаство* (јули 2003).
6. *IFLA/UNESCO Смернице за развој јавних библиотека*. Београд: Народна библиотека Србије, Библиотека града Београда, 2005.
7. *IFLA/UNESCO Манифест за јавне библиотеке*. IFLA. <http://www.ifla.org> (преузето 24. 2. 2009).
8. *Пулманов дигитални водич – Пулман смернице*. <http://www.pulmanweb.org/dgms/DGM-Serbia> (преузето 24. 2. 2009).
9. *Wikipedia, Free Encyclopedia*. <http://www.wikipedia.org> (преузето 24. 2. 2009).

